

ISMAIL PALIĆ

Filozofski fakultet, Sarajevo

GLAGOLSKI PRILOZI S NAČINSKIM ZNAČENJEM U BOSANSKOJ JEZIKU

O sintaksičko-semantičkoj naravi glagolskih priloga u bosanskoj (hrvatskoj, srpskoj) jeziku u lingvističkoj je literaturi dosta toga napisano (Stojanović 1928-29; Musić 1935; Ivić 1983: 155-176 i dr.). U tim je radovima pažnja poklanjana različitim aspektima ovog pitanja (od pitanja njihova historijskog razvoja i pozicije u gramatičkom ustrojstvu savremenog bosanskog jezika do njihove uloge u površinskoj preoblici rečeničnih struktura). Nas ovdje, međutim, jedino zanima opis glagolskih priloga kao načinskih jedinica.

Polazeći od uvjerenja da su glagolski prilozi zastupnici cijelih rečenica, Lj. Stojanović (1928-29) zauzima prilično ekstreman stav tvrdeći kako se ne može govoriti o različitim značenjima glagolskih priloga. Postavljajući pretpostavljene ishodišne složene rečenične strukture nasuprot prostim rečenicama s glagolskim priložima, on među njima vidi bitne semantičke razlike. Evo šta on o tome kaže: "Ako dve nesažete rečenice uporedimo sa sažetom, videćemo da je među njima velika razlika. Nesažete rečenice mogu jedna prema drugoj stajati ili kao nezavisne ili jedna kao glavna a druga prema njoj kao sporedna u ma kom značenju (kao uzročna, pogodbeno, dopusna, vremenska itd.)... U sažetoj pak rečenici ne može biti više govora o njihovu međusobnom odnosu, jer je od dve rečenice postala jedna" (str. 5). Ovakav svoj stav Stojanović će koji redak kasnije još više zaoštriti: "Kad participi imaju samo to značenje (tj. značenje istovremenosti i prijevremenosti – I. P.), onda ne razumem kako se može govoriti o priloškom (adverbijalnom) značenju njihovom, i kako se može za njih reći da u jednom slučaju znače način, u drugom vreme, u trećem uzrok it.d. To je značenje bilo dok su bile dve rečenice s ličnim glagolskim oblicima, ali ono nije preneseno u participe kad su rečenice sažete. Njihovo je značenje vremensko kao i ostalih glagolskih oblika, a ne priloško" (str. 6). Iz navedenih je Stojanovićevih riječi očito da on jasno ne razlikuje semantičko od sintaksičkog rečeničnog ustrojstva. Po njegovu mišljenju, koje je danas potpuno prevladano, promjena sintaksičkog ustrojstva

rečenice obavezno dovodi do preinačenja njenog semantičkog ustrojstva. Međutim, on nije u stanju objasniti zbog čega se pri preoblici u glagolski prilog potpuno "izgubilo" ranije značenje ishodišne klauze, kao ni to zašto odnos istovremenosti ili prijevremenosti isključuje svaki drugi značenjski odnos. Stoga njegovo insistiranje na isključivo vremenskom značenju glagolskih priloga ostaje prilično kruto i neuvjerljivo.¹

U svojoj raspravi A. Musić (1935) glagolske priloge naziva adverbijalnim participima i ističe kako oni mogu biti *apozitivno* i *predikativno* upotrijebljeni.² Razlika između jedne i druge upotrebe ogleda se – navodi Musić – u tome "a) da je prema radnji predikata glagolskoga radnja apozitivnoga participa u mišljenju prius, a predikativnoga posterius; b) da radnja apozitivnoga participa pokazuje uzrok ili vrijeme radnji predikata glagolskoga, a radnja predikativnoga participa *samo način* (istaknuo I. P.) radnji predikata glagolskoga" (str. 142-143). U nedoumici oko toga koja je od ovih dviju službi u pitanju može, po Musićevu mišljenju, biti od koristi položaj participa u odnosu na predikatski glagol (ako stoji ispred predikata, obično je apozitivan, a ako stoji iza njega, tad je predikativan), ali to nije posve siguran pokazatelj, te valja uzeti u obzir i semantički tip glagola (uz predikatske glagole nepotpuna značenja *lostati*, *dodijati* i sl./ često stoji predikativni particip; glagoli kretanja te perceptivni glagoli obično su u službi apozitivnog participa, dok su glagoli govorenja uglavnom u službi predikativnog participa).

Kako se vidi, Musić, za razliku od Stojanovića, glagolskim priložima pristupa kao polisemantičkim jedinicama, unutar kojih kao podtip izdvaja i one s načinskim značenjem. On, međutim, ističe da glagolski prilog može samo indirektno značiti vrijeme, uzrok, način i sl., "jer jedan isti oblik glagolski ne može direktno značiti vršenje radnje glagolske za svako lice svakoga broja i roda" (str. 135). Tako, recimo, glagolski prilog *stojeći* u rečenici *ručao sam stojeći* indirektno znači isto ono što direktno znači prilog *stojeće* u rečenici *ručao sam stojeće*.³ Na ovakav zaključak Musića su, izgleda, prije svega naveli gramatički razlozi. Otuda je i njegovo objašnjenje ove "značenjske indirektnosti" glagolskih priloga gramatičko, a ne semantičko. A ako se usvoji ovakav pristup, onda nije jasno kako pravi prilozima mogu direktno značiti vrijeme, uzrok, način i sl., budući da se ni oni (kao ni glagolski prilozima) oblički ne prilagođavaju upravnim glagolima. Može se, dakle, reći da Musićevo objašnjenje značenjske razlike koja postoji između glagolskih priloga i pravih priloga izvedenih od istih glagolskih osnova nije baš uvjerljivo, ali se ne može reći da on tu razliku nije dobro uočio. Naime, svaka upotreba glagolskih priloga podrazumijeva postavljanje u neki vremenski odnos (istovremenosti ili vremenskoga slijeda) njihova sadržaja prema sadržaju upravnoga glagola. Stoga, i kad znače uzrok, pogodbu, način i sl., to je njihovo značenje "posredovano" tim vremenskim odnosom, te je – kako bi rekao Musić – na neki način indirektno. S druge strane, prilozima izvedeni od glagolskih osnova, iako funkcionalno istovjetni, značenjski su različiti od odgovarajućih glagolskih priloga po tome što je u njih obilježavanje tog vremenskog odnosa posve periferno, zbog čega je njihovo (uglavnom) načinsko značenje istaknutije, a time i direktnije. Stoga oni nikad nisu potpuno sinonimni (usp.: *prihvatilo je to šutke* : *prihvatilo je to šuteći*; u prvom je

¹ O ovim Stojanovićevim stavovima kritički se izjašnjavaju i A. Musić (1935: 156-157) te M. Stevanović (1979: 740).

² Po Musićevim riječima, razliku između apozitivnog i predikativnog participa prvi je istaknuo K.W. Krüger u svojoj gramatici grčkog jezika, a za njim su se povelili drugi. Navodeći i druga mišljenja, Musić se slaže da je apozitivni particip najbolje tako i zvati, dok za predikativni particip dopušta i naziv "adverbijalni", jer "i on označuje glavni glagol poput adverba" (str. 157).

³ Isti primjer Lj. Stojanović drukčije interpretira. Za njega *stojeći* ima vremensko značenje, dok *stojeće* u istoj rečenici ima načinsko značenje (v. na str. 6).

slučaju naglasak na načinu prihvaćanja, a u drugom na istovremenosti prihvaćanja i šutnje).

Ovo pitanje, međutim, otvara jedno drugo, značajnije, a to je pitanje Musićeva razumijevanja semantičke kategorije načina. Vidjeli smo već da on načinsko značenje pripisuje svakom predikativno upotrijebljenom glagolskom prilogu, a kao test provjere uzima njegovu preobliku u modalnu (načinsku) klauzu. Ipak, većinu primjera predikativnih glagolskih priloga koje on navodi nije moguće preoblikovati u načinske klauze (unatoč tome što on to ponekad čini), što znači da oni nemaju načinsko značenje. Takvi su, recimo, u osnovi Musićevi primjeri: *ručati stojeći, otići pjevajući, pući čekajući, sresti se jašući, gledati ne javljajući se, vratiti se kukajući, poslati obećavajući; otrpjeti ne maknuvši se, pomisliti ne nasmijavši se, otići ne progovorivši ni jedne riječi* itd. Glagolski prilozi u ovim primjerima mogu se, naime, preoblikovati u nezavisne klauze s popratnookolnosnim značenjem (npr.: *ručati stojeći* → *ručati i pritom stajati*), vremenske zavisne klauze (npr.: *sreli su se jašući* → *sreli su se dok su jahali*) i dr., što znači da oni imaju popratnookolnosno, vremensko i dr. značenja. Iz tog je jasno da kategorija predikativnih participa, kako ih Musić naziva, semantički znatno premašuje okvire koje joj on svojom definicijom zadaje, te stoga nikako ne može biti svedena na glagolske priloge s načinskim značenjem. Čak bi se moglo reći da su načinski glagolski prilozi u toj skupini znatno rjeđi od drugih, a prije svih popratnookolnosnih. Musić je, dakle, u odnosu na Stojanovića, napravio krupan iskorak kad je u sistemu glagolskih priloga, makar i kao potkategoriju, izdvojio one s načinskim značenjem, ali je jasno da je on tu značenjsku kategoriju vrlo široko shvaćao.

Funkcijom i značenjem glagolskih priloga u savremenom bosanskom jeziku posebno se pozabavila i M. Ivić (1983: 155-176).⁴ Razmatrajući principe po kojima se radnja označena glagolskim prilogom i predikatska radnja postavljaju u međusobni odnos, M. Ivić zaključuje da glagolski prilozi u odnosu na predikat mogu funkcionirati kao (1) apozitivno upotrijebljeni pridjevi, (2) načinski prilozi, (3) zavisne klauze (vremenske, uzročne, pogodbene, one s "omogućivačkim" značenjem, zatim one sa značenjem "izazivača" stanja imenovanog predikatom te, izuzetno, dopusne) i (4) nezavisne sastavne klauze (uvedene vezničkim izrazima *i/a pritom* i *i time/tako/na taj način*). Od svih obrazaca povezivanja radnji izrečenih predikatom i glagolskim prilogom najširi je, zaključuje autorica, onaj koji se svodi na pridavanje relevantnog značaja istovremenosti tih dviju radnji, pri čemu je predikatska radnja događaj "koji se ima u vidu", dok se radnjom izrečenom glagolskim prilogom samo upotpunjuje predstava o tom događaju.⁵ U kakvu će značenjskom odnosu prema predikatu stajati glagolski prilog, to ovisi o leksičkom značenju glagola. Najčešće je to vremensko značenje i značenje popratne okolnosti. Neki glagoli, međutim, zahvaljujući svome leksičkom značenju traže da budu interpretirani kao odredbe za način. M. Ivić izdvaja dvije skupine takvih glagola: u prvu spadaju glagoli kojima se obilježava vrsta kretanja kroz prostor (*približavati se puzeći*⁶, *koračati pocupkujući*), a u drugu glagoli koji dolaze uz predikatske glagole sa značenjem "provoditi vrijeme" (*provesti tri mjeseca radeći na projektu, proživjeti život grcajući u dugovima*). Kako se vidi, M. Ivić sasvim je dobro uočila i izdvojila najčešće tipove glagolskih priloga s načinskim značenjem, a posebno je značajno to što je – za razliku, recimo, od Musića – posve jasno razgraničila načinsko od popratnookolnosnog značenja glagolskih priloga.

⁴ U svojoj raspravi M. Ivić upotrebljava općelingvistički termin *gerund*, za koji kaže da odgovara domaćem terminu *glagolski prilog*.

⁵ O semantičkim okolnostima u kojima dolazi do povezivanja predikatske radnje s radnjom glagolskog priloga na sličan način govorio je još Weber (1862: 139-140).

⁶ Primjeri koji se ovdje navode u osnovi su preuzeti od M. Ivić.

Gramatička literatura, kad je o glagolskim priložima riječ, bavi se kako njihovim morfološkim i funkcionalno-sintaksičkim karakteristikama, tako i značenjskom stranom njihovom. Tako se, npr., još Weber (1862: 141) u posebnoj napomeni izjasnio o tome da bi *prislov glagolski* (kako on zove glagolski prilog) mogao imati vremensko, uzročno i dopusno značenje te različita značenja koja se izriču nezavisnim sastavnim klauzama. Webera su u ovome uglavnom slijedili svi kasniji gramatičari. Za sve njih moglo bi se općenito kazati da među različitim značenjima glagolskih priloga izdvajaju i načinsko, ali ga pritom miješaju s drugim značenjima, a prije svega s popratno-okolnosnim.⁷ Miješanje popratnookolnosnog s načinskim značenjem u ovakvim (i ne samo u ovakvim) konstrukcijama nije neočekivano, budući da granica između ovih dvaju značenja katkad može biti prilično nejasna (usp.: *zasmijavši se progovori*), ali je ipak nedopustivo da se u našim gramatikama do danas među načinske svrstavaju i primjeri za koje je posve sigurno da imaju popratnookolnosno značenje (*zapjevavši ode*⁸, *priči smijući se*, *ući plačući*, *ući ne okrenuvši se*, *reći poblijedjevši* itd.). Do toga dolazi zato što se uglavnom zanemaruje ono što se u ovakvim konstrukcijama ne smije zanemarivati, a to je specifični leksičkosemantički odnos glagolima označenih radnji.

Glagolski prilozii u bosanskom jeziku često stoje u ulozi obilježavanja načina vršenja glagolske radnje. Njihova semantička interpretacija nije uvijek jednostavna, i to stoga što su glagolski prilozii i inače u odnosu na odgovarajuće klauze s kojima se mogu dovesti u vezu semantički manje "prozirni", tj. složeniji. Otuda nerijetko postoji mogućnost različitih interpretacija (usp.: *svačim se baveći* / ← tako što se svačim bavio / zato što se svačim bavio / *svašta je naučio*). U tim se slučajevima pri opredjeljivanju za jednu ili drugu interpretaciju mora voditi računa o tome koja je od parafraza primjerenija; ako su obje podjednako primjerene, glagolski se prilog mora protumačiti kao višeznačan. U svakom slučaju, međutim, parafraza ostaje metodološki postupak kojim se prilično pouzdano može utvrditi ima li dati glagolski prilog načinsko ili koje drugo značenje.

Već je pri osvrtnu na rad M. Ivić posvećen glagolskim priložima istaknuto kako je zapaženo da pojedini glagoli zahvaljujući svome specifičnom leksičkom značenju biva ju interpretirani kao načinske odredbe svojih upravnih glagola. Što se tiče prve kategorije (predikatski glagol znači kretanje, a glagolskim prilogom sadašnjim obilježava se vrsta izvođenja pokreta, npr.: *hodati šepajući*), ona bi se, po mome mišljenju, mogla proširiti na sve situacije u kojima se predikatskim glagolom obilježava neka nespecificirana, neutralna, neobilježena radnja, a glagolskim prilogom sadašnjim naročita vrsta te radnje. Odnos je među ovim radnjama takav da radnja obilježena glagolskim prilogom u datom kontekstu uvijek uključuje radnju obilježenu predikatskim glagolom, ali ne i obrnuto, npr.: *govoriti vičući*, *govoriti mucajući*, *disati hropteći*, *disati krkljajući*, *raditi (motor) drndajući* i sl. Kako se vidi, ovdje i nije riječ o dvjema radnjama, nego samo o jednoj, jedinstvenoj, koja se uvjetno može razložiti samo za potrebe odgovarajuće interpretacije. Zapravo, radi se o tome da se značenje jedinstvene radnje izriče opisno, iako bi se potpuno ista obavijest prenijela dodjeljivanjem predikatske pozicije drugom glagolu (*govoriti vičući* → *vikati*; *govoriti mucajući* → *mucati*; *disati hropteći* → *hroptati*; *disati krkljajući* → *krkljati*; *raditi drndajući* → *drndati*). Ovdje svakako treba istaknuti da se zamjenom pozicija glagolâ, ukoliko ona dolazi u obzir, gubi

⁷ V. primjere koje, npr., navode: Maretić (1963: 656), Florschütz (1940: 259), Težak – Babić (1996: 211-212), Stevanović (1979: 737), Stanojčić – Popović (1995: 392-393) i dr.

⁸ Ovaj primjer navodi Maretić (1963: 656) i smatra ga načinskim, iako upravo ovom gramatičaru pripada zasluga što je među prvima ukazao na to da glagolski prilozii ne stoje samo u vezi s različitim zavisnim klauzama, nego mogu stajati i u vezi s nezavisnim klauzama (sastavnim i suprotnim), označujući pritom neku radnju koja je istodobna s radnjom označenom predikatom, ali je manje značajna od predikatske radnje (tj. popratnu okolnost).

načinsko, a ostvaruje vremensko značenje glagolskog priloga (usp.: viče *govoreći* → viče *dok govori*).⁹

Različite su od prethodnih konstrukcije u kojima se glagolskim prilogom izriče radnja koja se vrši uporedo s predikatskom radnjom, ali se ona zbog specifičnog leksičkog značenja upotrijebljenoga glagola ne interpretira kao popratna okolnost, nego kao način vršenja predikatske radnje, npr.: *pričati jecajući*, *govoriti plačući*, *govoriti smijući se* i sl. Unatoč jedinstvenoj predstavi koja se ima o njima, ovdje se ipak može govoriti o dvjema odvojenim radnjama. Glagolskim priložima u ovakvim su primjerima sinonimni prijedložno-padežni izrazi *kroz* + A (*pričati kroz jecanje*, *govoriti kroz plač/suze*, *govoriti kroz smijeh*).

Kad je riječ o glagolskim priložima koji uz glagole sa značenjem "provoditi vrijeme" dobijaju načinsko značenje, ovdje je potrebno napomenuti da se takav značenjski odnos obavezno ostvaruje samo onda kad je u poziciji predikata glagol nepotpuna značenja (npr.: *provesti dvije godine tražeći posao*), kojemu je onda glagolski prilog s načinskim značenjem leksičkosemantička dopuna.¹⁰ Ukoliko taj uvjet nije ispunjen, tj. ukoliko predikatski glagol (koji spada u skupinu glagola koji znače "provoditi vrijeme") nije značenjski nepotpun, glagolski se prilog uz njega ne interpretira obavezno kao načinska odredba (usp.: *boraviti u planini dovikujući se s vukovima*).

Iako ih M. Ivić izdvaja u posebnu vrstu, pod načinske se, mislim, ipak mogu podvesti i glagolski prilozi s "omogućivačkim" značenjem, npr.: *održavala je istu temperaturu podešavajući termostat*; *presjekli su im odstupnicu zauzevši most* i sl.¹¹ Da glagolski prilozi u ovakvim primjerima doista imaju načinsko značenje, pokazuje, između ostalog, i mogućnost konverzije ovakvih konstrukcija – o kojoj uostalom i autorica govori – u konstrukcije s nezavisnom sastavnom klauzom koja sadrži semantički verifikator načina: *održavala je istu temperaturu podešavajući termostat* → *podešavala je termostat i na taj način (tako) održavala istu temperaturu*. Istina, uz načinsko značenje ovdje je uvijek prisutno i značenje sredstva (usp.: *podešavala je termostat i time održavala istu temperaturu*), a nerijetko i vremensko značenje (usp.: *presjekli su im odstupnicu zauzevši most* → *presjekli su im odstupnicu nakon što su zauzeli most* ili: *zauzeli su most i tada im presjekli odstupnicu*).¹² Iako su polisemantični, glagolski prilozi u ovakvim primjerima ipak imaju dominantno načinsko značenje, te se stoga s pravom mogu svrstati među načinske. Oni su možda i najbrojnija kategorija glagolskih priloga s načinskim značenjem (usp.: *izdržavati se proseći*, *obogatiti se pljačkajući*, *pridobiti koga obećavajući mu koješta*, *uspavati dijete pjevajući mu uspavanke*, *braniti se optužujući druge*, *pričajući ometati druge*; *odselivši se riješiti se koga*, *upropastiti koga otevši mu imanje* itd.).

Izdvojena četiri tipa konstrukcija u kojima glagolski prilozi imaju načinsko značenje odlikuju se najširoim upotrebom u savremenom bosanskom jeziku. Budući da se u njima (u prvim trima uvijek, a u četvrtoj uglavnom) vremenski odnos između predikatskoga glagola i glagolskog priloga prepoznaje kao istovremenost (simultanost), jasno je zašto se u ulozi načinske jedinice neuporedivo češće susreće glagolski prilog sadašnji (koji je specijaliziran za obilježavanje takvog odnosa).

⁹ Promjenu semantičke strukture ovakvih konstrukcija, do koje dolazi premetanjem njihovih komponenata, kao širu jezičku zakonitost uočila je i u svome radu 1974. godine istaknula M. Ivić (podatak preuzet od Ivić 1983: 161).

¹⁰ Leksičkosemantička dopuna ovakvim glagolima može se iskazati i prijedložno-padežnim izrazom *u* + *L* kao glagolskom prilogu konkurentnom jedinicom (*provesti dvije godine u traženju posla*).

¹¹ Tako, npr., postupaju Mrzović – Vukadinović (1990: 106-107) te Jahić – Halilović – Palić (2000: 448).

¹² Glagolskim priložima u ovakvim konstrukcijama često se pripisuje i uzročno značenje (v. Kovačević 1988: 208).

LITERATURA

- Florschütz 1940 – J. Florschütz, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb
- Ivić 1983 – M. Ivić, *Lingvistički ogledi*, Prosveta, Beograd
- Jahić – Halilović – Palić 2000 – Dž. Jahić, S. Halilović i I. Palić, *Gramatika bosansko-ga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Kovačević 1988 – M. Kovačević, *Uzročno semantičko polje*, Svjetlost, Sarajevo
- Maretić 1963 – T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matiča hrvatska, Zagreb
- Mrazović – Vukadinović 1990 – P. Mrazović i Z. Vukadinović, *Gramatika srpsko-hrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, Sremski Karlovci – Novi Sad
- Musić 1935 – A. Musić, *Značenje i upotreba participâ u srpskohrvatskom jeziku*, Rad JAZU, 250, Zagreb, 1935, 127-157
- Stanojčić – Popović 1995 – Ž. Stanojčić i Lj. Popović, *Gramatika srpskoga jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Stevanović 1979 – M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik II (gramatički sistemi i književnojezička norma)*, Naučna knjiga, Beograd
- Stojanović 1928-29 – Lj. Stojanović, *Značenje glagolskih participa*, Južnoslovenski filolog, VIII, Beograd, 1928-29, 1-12
- Težak – Babić 1996 – S. Težak i S. Babić, *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb
- Weber 1862 – A. Weber, *Skladnja ilirskoga jezika, za niže gimnazije*, Beč

THE ADVERBIAL PARTICIPLES WITH MODAL MEANING IN BOSNIAN

Summary

In this article the author argues about the possibilities of usage of the adverbial participles as a syntactic units that can specify the manner in which what is denoted by the predicate is done. It is showed that such usage of them is possible in the contemporary Bosnian language, and that such constructions can be subjected to the semantic subclassification.